

Márton László

A műfordítás mint szökés

Laudáció a Janus Pannonius-műfordítói díj
2017-es átadásakor

HANS HENNING PAETZKE azt a díjat, amelyet most átvesz, a magyar költészet másmilyen – esetünkben konkrétan német – nyelvre való átültetése elismeréseképpen kapja. És valóban: Henning – hadd említsem őt a keresztnévén, ahogy az ember a barátját szokta emlegetni – sok magyar költő alkotásait tette a német nyelvű olvasók számára megismerhetővé. Petri Györgynek, aki sajnos már nem az élő magyar költészet művelője, majdnem a teljes életművét átültette, de Pilinszky János, Vas István, Weöres Sándor és Székely Magda költészete is tőle kapott német nyelvi formát. Illyés Gyulának egy versét fordította le, de az az egy vers az *Egy mondat a zsarnokságról* volt, és akkorát szólt, mint más költőktől egy egész kötet. És hosszasan sorolhatnám azokat a kortárs költőket, Balla Zsófiától Tóth Krisztináig, Oravecz Imrétől Tandori Dezsőn át Szócs Gézáig, akiknek Henning a német hangja lett.

Egyszer egy műfordítótól megkérdezték, hogyan tud ilyen sokat dolgozni. Azt felelte: „Nem kell sokat dolgozni. Csak mindig.” Majd némi gondolkodás után hozzátette: „És jól.” Régóta ismerem Henninget, és tanúsíthatom, hogy ennek a kettős kritériumnak – mindig és jól – hiánytalanul megfelel. De hát mikor mondhatjuk azt, hogy egy versfordító jól dolgozik? Akkor, ha fordítás közben ő maga is költővé, lírai költemények esetében lírikussá válik. Henningnek vannak saját művei, kitűnő prózát ír, de költeményei nincsenek, én legalábbis nem tudok róluk. Az ilyen versfordító úgy válik munkája közben költővé, hogy rekonstruálja nemcsak a lírai ötletet, hanem az ötlet irodalmi al-

kotássá formálódását is. Az ilyen versfordító nincs kitéve annak a kísértésnek, hogy a lefordított verset integrálja saját költői világába, mert nincs neki saját költői világa. Ez pedig adott esetben jóval nagyobb előny lehet, mint hátrány.

Egyik írásában Henning a versfordítót Orpheuszhoz hasonlítja, aki leszáll az alvilágba, vagyis az idegen nyelvbe és kultúrába, hogy onnét visszahozza halott kedvesét, vagyis a lefordítandó költeményt vagy költői életművet. Ebből legalább két dolog következik. Az egyik az, hogy a fordító számára az eredeti mű, amíg nincs lefordítva, amíg csupán azon a nyelven létezik, amelyen a szerzőnek eszébe jutott, addig halott. A másik pedig az, hogy a fordítónak munka közben nem szabad rápillantania a Hádészből kiszabadítandó kedvesre, vagyis arra a műre, amelyen dolgozik. Ne nézze, ne lássa, különben elveszíti.

Henning az a fordító, és egyáltalán, az az ember, aki nem tartja be ezt az általa megfogalmazott tilalmat. Nem ez az első tilalom, amelyet áthág. Aki életét vagy önéletrajzi indíttatású prózáját ismeri, az sok-sok áthágott tilalmat és megtagadott parancsot idézhet fel. Ezek azonban külsődleges, hatalom vezérelte parancsok és tilalmak voltak, ezeket Henning sohasem tisztelte. Annál hűségesebb volt mindig is a saját, belülről vezérelt normáihoz. Ezek közül a három legfontosabb: a szabadság, az emberi méltóság és a szolidaritás.

Azt hiszem, Henning műfordítói munkássága nem értelmezhető a három említett princípium figyelembe vétele nélkül. Versfordításaihoz pedig a terjedelmében jóval nagyobb prózafordítói életmű adja a keretet. Henning első munkái közé tartozott Mészöly Miklós *Saulusa* és Nádas Péter *Egy családregény vége* című regénye: az akkori hatalom által kevésbé kedvelt szerzők alig megtűrt munkái. Konrád György és Szelényi Iván tanulmánya pedig, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* éppenséggel a tiltott művek közé tartozott Magyarországon, akárcsak Konrád összes többi 1989 előtt írt regénye és tanulmánya, amelyeket Henning szintén lefordított, elég említenem *A cinkost* és az *Antipolitikát*. De Henning többi szerzője sem volt a szocialista

kultúrpolitika szíve csücske: Esterházy Péter, Eörsi István, Mándy Iván és Heller Ágnes nevét írom le, a teljesség igénye nélkül.

Ha Henning munkásságának első félidejét, az 1989 előtti időszakot nézzük, felmerül a kérdés: politizált-e azzal, hogy fordított? Hogy volt politikai véleménye a „népi demokráciáról”, az biztos, ezt életrajzi tények is alátámasztják. De aki ismeri a fordítói munkát, amelybe az agentúra, a művekkel való házalás is beletartozik, a kiadókkal és a szerzőkkel való kapcsolattartás, a recenziók előmozdítása, az irodalmi élet nyomonkövetése, debütáló szerzők felfedezése, az tudja, hogy a politikai beállítottság – a kommunista diktatúra elutasítása – csak egy szempont a sok közül. Henning már az 1980-as években is tudatosan törekedett arra, hogy a magyar irodalom autonóm szerzőit mutassa meg a német olvasóknak, és egy alternatív szellemi tájkép rajzolódjék ki a fordításaiból, de ebben a minőség tisztelete volt a döntő szempont. Minthogy pedig az imént említett magyar írók is annak tudatában dolgoztak, hogy a minőségből következik a diktatúrával szembeni esztétikai ellenállás, Henning fordítói munkájában a minőség közvetítésének politikai tétje is volt.

1989 után, a korábbiaknál kedvezőbb körülmények között, folyamatosan növekvő tekintély birtokában, Henninget egyre inkább foglalkoztatják a műfordítás elméleti kérdései. Furcsa, de így van: a fordításelméletek jó részét olyan irodalomértők fogalmazzák meg, akiknek nincs műfordítói gyakorlatuk. Henning, aki mind a mai napig óriási munkabírással fordít, az ilyen elméleteket elnéző mosollyal figyeli. Ő metaforákkal írja körül a fordítói munkát. Hol gyurmához hasonlítja az eredeti szöveget, amelyet a fordítónak újra kell formálnia (vegyük észre, hogy ezzel a filológiai pontosság túlzott tisztelete ellen érvel), hol pedig kottához, amelyet a hegedűsnek vagy zongoristának, mármint a műfordítónak meg kell szólaltatnia (ezzel pedig azt állítja, hogy a lefordított műben legalább jelzésszerűen meg kell őrződnie az eredeti kulturális kontextus idegenségének).

Itt kell beszélnem Henning Magyarországhoz és a magyarokhoz való viszonyáról, mert szerintem ez hozzátartozik a műfor-

dítói életmű értelmezéséhez. Henning számára Magyarország menedék volt. Ide menekülhetett (Nyugatra akkor még nem) az őt személy szerint brutálisan sújtó NDK-beli elnyomás elől. Nem akarom összemérni a magyarországi és az NDK-beli elnyomást, elég annyi, hogy Magyarországon Henninget nagyjából békén hagyták. Azt a munkát végezhetette, amit akart. Ebből következett, hogy nemcsak Magyarország volt a menedéke, hanem a magyar nyelv és kultúra is. Magyarországról néhány év múlva továbbjutott az NSZK-ba, ahonnan csak az 1990-es években költözik vissza, a magyar nyelvből viszont sohasem költözött ki. Nem akarom elvenni tőle német mivoltát, mégis azt állítom, hogy tiszteletbeli magyarra vált. Itt él Budapesten, akcentus nélkül beszél magyarul, és a fülemben cseng, amint magyarosan, családnév utáni keresztnévvel mutatkozik be: „Paetzke Henning!”

Mindez összefügg azzal a fordítói stratégiával, az övével, amely a fordítást kommunikációs folyamatnak tekinti, közvetítésnek a szerző és az olvasó, az eredeti nyelvű és a cél nyelvű kultúra között. Henning emigránsként kezdte – igazából nem Magyarországra vagy az NSZK-ba, hanem a műfordításba emigrált –, és diplomataként, szerzők és művek követeként folytatja most már évtizedek óta.

Hogy a követjárás költői tevékenység, az legalábbis Walther von der Vogelweide követeket megszólaltató szerepversei óta köztudott. Azt is tudjuk, hogy a követek – különösen a jó hírek hozói – jutalmat érdemelnek. Henning műfordítói, azon belül versfordítói munkássága bizvást tekinthető jó hírnek.

Szeretettel gratulálok!